

ИСТОРИЧЕСКИ ПРОФИЛ НА СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ ГРИЖИ ЗА ДЕЦА С АСОЦИАЛНО ПОВЕДЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Магдалена Илева

Историята на социалната работа е нова научна област в българската историография. В системата на духовните и социални науки тя заема своето достойно и заслужено място [13; 9]. Историческото изследване на теорията и практиката в областта на социалната работа не е самоцелна реконструкция на факти, събития и явления, а познание, чрез което може да се вникне в същността им, да се търсят връзките и закономерностите и на основата на този критичен анализ да се разбират, решават и прогнозираат социалните събития [13; 11].

Целта на настоящата статия е да се направи кратък исторически обзор на социално-педагогическите грижи за децата с асоциално поведение в България. От така формулираната цел възникват следните задачи: 1. да се очертаят социалните проблеми и потребностите на децата в България от края на XIX век до наши дни; 2. да се установят възможностите за преодоляване на асоциалното детско поведение; 3. да се проследи развитието на социално-педагогическата теория и практика във връзка с превенцията на противообществените прояви на подрастващите. Обект на изследването са специализираните грижи за превенция и ресоциализация на деца с асоциално поведение през различните исторически периоди. Методите, послужили за реализирането му, са: проучване на специализираната литература и анализ.

Хипотеза: С развитието на обществото нарастват потребностите на децата и техните семейства, но възникват трудности при удовлетворяването им. Социалната и икономическа нестабилност в различните исторически периоди стават предпоставка за отклонения в поведението. Това предполага динамично развитие на социално-педагогическите дейности по посока на превенцията и борбата срещу асоциалното детско поведение.

Социалната педагогика се появява в края на XIX век и началото на XX век в Западна Европа и САЩ. Тя получава различни названия според мястото, на което са реализирани за първи път реформаторските школи. Носи името на създателя си или на основния принцип, върху който е изградена. В България „новата“ педагогика се обозначава с термините „реформаторска“, „реформена“ или „нетрадиционна“, а най-употребявано напоследък е словосъчетанието „социална педагогика“. Тя може да бъде представена като съвкупност от идеи, теории, дейности и процеси, насочени към промяна на целите, съдържанието, формите и средствата на образованието и възпитанието. Доминантен при нея е социалният принцип, а основната ѝ цел е „възпитание за обществото“, откъдето идва и наименованието социална педагогика.

Ражда се в Германия на границата между XIX в. и XX в. и съсредоточава в себе си очакванията на обществото за разрешаване на социалните конфликти по мирен път и противопоставяне на индивидуализма в духовния живот на човека чрез издигане ролята на общността [4; 9]. Първият социален педагог от нов тип е немският философ – неокантианец Паул Наторп (1854 – 1924). За него социалната педагогика е науката, която изучава влиянието на образованието върху социалния живот и обратно – на социалните условия върху образованието. Поради това той изследва състоянието на семейството, училището и извънучилищните образователни общности и предлага пътища за тяхното реорганизиране с оглед на едно по-хуманно и демократично образование. Към изучаване на същите социални институции е насочена и културно-универсалната социална педагогика на немския педагог и психолог Паул Бергеман (1862 – 1946) [7; 168], който също така препоръчва откриване на публични възпитателни заведения с превантивна насоченост, но отличаващи се от приютите за деца с неморално поведение, както и от заведенията, в които се полагат грижи за деца с наследствени заболявания.

Българският педагог Н. Чакъров пръв доказва, че разпространението на социалната педагогика в България започва почти едновременно с нейното появяване в Германия. Тя се приема с интерес от българските учители, защото се свързва с очаквания за успешно обно-

вяване на педагогическата практика. Още в началото на XX век у нас получават популярност идеите на Паул Наторп, Паул Бергеман, Роберт Рисман и Паул Барт. В студията си „Социалната педагогика у нас” (1964 г.) Н. Чакърв посочва имената на Васил Манов, Константин Свраков, Димитър Грънчаров като педагози, които имат съществен принос в тази област. Според Чакърв основната идея на социалната педагогика за възпитание в интерес на държавата и обществото идва още от Античността, преминава през Средновековието, но през следващите исторически периоди тя отстъпва много на идеята за възпитание в името на лични интереси и цели. През втората половина на XIX век социалната педагогика отново става актуална, разработва се нейната теория [4; 9 – 10].

Може да се каже, че в края на деветнадесети и през първото десетилетие на двадесети век различните социално – педагогически теории посочват необходимостта от промени, предпоставка за които е настъпилата промяна на потребностите на отделната личност, но и на обществото като цяло. Това предполага иновативен подход при подготовката на децата за техните бъдещи функции на родители, граждани, професионалисти. Новото време налага и преосмислянето на функциите на социалните институции, а именно на семейството, училищата, както и на всички други държавни и обществени институции, които имат за задача да развият социално съзнание у децата.

От гледна точка на систематизиране на фактите, явленията и събитията, както и на определяне на хронологическата рамка, в която те могат да бъдат разположени и логически обобщени и анализирани, се извеждат три подхода, които дават възможност да се осмислят всички социални дейности в тяхното единство. Първият подход е свързан с извеждането на определени обществено-икономически и социално-политически функционални зависимости, на основата на които се показва, че социалната работа като целенасочена и организирана дейност реагира на проблеми, които са в спектъра на тези промени. (...) Вторият подход е свързан отново с определена реакция на исторически възникнали ситуации или явления, но тук социалната работа е ориентирана към създаване на държавно-обществени механизми, чрез които проблемите да бъдат максимално прогнозируеми

и оттам да се осъществява тяхната превенция. (...) Третият подход се отнася до социокултурните аспекти на социалната работа и свързаните с това механизми на осъществяване [13; 14 – 15].

Според историческите извори в социално-педагогическата работа през годините се акцентира основно върху три последователни цели, а именно: „формиране на индивида и правене (развиване) на човека; показване пътя на човека и улесняване самоусъвършенстването на неговата личност; изграждане на социална човечност и извисяване на общността чрез личността” [5; 25]. Съхраняването и развитието на социалните отношения, формирането на социалните качества на подрастващите в и извън учебните заведения, реализирането на социалния потенциал на педагогическите кадри и родителите, интегрирането на възпитателните сили на общностите и обществата, запазването и пренасянето на техните културно-исторически традиции са задачи, за чието реализиране са необходими комплексни научни и житейски познания и практически опит [9; 4].

В контекста на разглеждания проблем следва да се уточни, че децата в различните периоди на своето развитие се нуждаят от грижа, от постоянна подкрепа, закрила и подпомагане от страна на възрастните и на държавата. Критичните политически и социални ситуации в България от началото на новото столетие изправят много деца и техните семейства пред сериозни изпитания. Трудно е овладяването на ситуацията единствено чрез осигуряване на помощи, храна и подслон. Налага се необходимостта от институционална помощ, тъй като проблемите на подрастващите оказват влияние върху цялостното им развитие, върху формирането на ценностната им система, а също така имат негативно въздействие при подготовката и насърчаването им към самостоятелен живот. Навременната специализирана и адекватна намеса съдейства за хармоничното и правилно развитие на детската личност, както и за осигуряване на един по-добър обществен живот.

По време на Първата и Втората световни войни, а и в следвоенния период се отчита задълбочаване на социалните проблеми в световен мащаб. България не остава изолирана от международните проблеми. Значително нараства броят на сираците, безпризорните,

увеличава се детската престъпност, а също и безработицата сред младото население в страната.

В решаването на проблема се включва и социалната педагогика, която вече намира своя специфичен предмет в извънучилищната възпитателна среда и социална помощ. Германският педагог Херман Нол (1879 – 1969) разработва социалната педагогика като теория за жизнената помощ за застрашените и безпризорните деца и младежи. Тя се насочва към подобряването на дейността в домовете за сираци, приютите за безпризорни деца, заведенията за малолетни правонарушители, консултациянните служби за педагогическа помощ [7; 168 – 169]. Обхватът на социалната педагогика се разширява с включването на проблемите за социалната адаптация и интеграция на деца и възрастни в трудна житейска ситуация [5; 45].

Един от първите нормативни документи, в който се говори за противодействие на противообществените прояви, е Законът за лицата от 1907 г. По-конкретно това е записано в чл. 64 от този закон, който гласи: „Бащата, който не е в състояние да прекрати лошите отклонения на детето, може да го отдалечи от семейството, като му обезпечи според средствата си, необходимата прехрана. Той може също така да се обърне, ако е нужно до председателя на съда, да го тури в такава къща, в такова възпитателно или поправително заведение, което намери за най-подходящо за неговото поправяне.” Този подход към противообществените прояви има за своя предпоставка от една страна извеждане на преден план на семейството и подчиняването на детето на родителите, а от друга – възприемане на детето като пластичен материал, който може да бъде лесно моделиран. Така в началото на века семейството носи цялата отговорност за доброто възпитание на децата. И тъй като става въпрос за патриархалното семейство, както подсказва и цитираният по-горе текст, лошото възпитание се санкционира от бащата [3; 22], който трябва да прецени необходимостта от възпитателни мерки, но ако не успява да се справи, се налага да потърси помощ от съответните специалисти и/или институции.

Поради необходимостта от противопоставяне и преодоляване на детското асоциално поведение, през 1924 г. се приема „Женевска

декларация за правата на детето”. През този период в България има много деца (страната е на едно от първите места по раждаемост в Европа) и с основание на дневен ред стоят въпросите относно броя им, социалното им положение, детската заболеваемост и смъртност, осиротелите и изоставени деца, бедните и безпризорните. В стремежа си да реши тези въпроси, инициативен комитет от видни български общественици, сред които тогавашният министър Андрей Ляпчев, създават през месец май 1928 г. „Съюз за закрила на децата” с председател известния тогава педиатър проф. Стефан Ватев. Съюзът има за цел да постави децата в центъра на общественото внимание, като за постигането на тази цел е необходимо да се обединят усилията на институциите в няколко посоки: държавна политика (министерства, закони, разпоредби), духовна сфера (църква, доброволни организации), специалисти (учителки – съветнички, журналисти). Схемата на целите и приоритетите на Съюза се оказва толкова оптимална, че е актуална и днес и с основание може да се счита за основа на съвременната социална работа с деца [2; 21].

Постепенно започва да се променя и нагласата на обществеността по отношение приемането на детето – че то е развиващ се субект, личност, която изисква внимание и загриженост не от съжаление, а затова, че децата са пълноправни членове на обществото със своите права и задължения [6; 36].

В отговор на нуждата от борба срещу асоциалното поведение при подрастващите и необходимостта от разрешаване на последващите го проблеми през 1918 г. в София се създава “Дружество за борба с детската престъпност и покровителство на затворниците”. Построен е и “Дом на човешината”. През 1931 г. към Дирекция на полицията е създадена специализирана служба „Предпазни мерки за борба с покварата”, която работи предимно с жени и девойки. За ограничаване на проституцията сред подрастващите момичета на първи август 1932 г. в София е открит “Дом за младото момиче”.

През 1943 г. Народното събрание приема специализиран Закон за съдилищата за маловръстни. След 1944 г. се сменя системата за държавно управление в страната, което от своя страна оказва влияние и върху социално-педагогическата дейност. В този период се съз-

дават: Съюз на глухите, Съюз на слепите, Съюз на военноинвалидите и пострадалите от войните. Като водеща институция се налага Министерството на вътрешните работи и народното здраве, което от началото на 70-те години се преименува на Министерство на труда и социалните грижи. Основни нормативни документи в този период са Кодексът на труда (1951 г.), Указът за безплатна медицинска помощ и Указът за общественото подпомагане (1951 г.). Създадена е система за оценяване на намалената трудоспособност. Основна презумпция за отношение към хората, нуждаещи се от социални грижи става идеята за задължителната пълна заетост и всеобщото социално осигуряване, в резултат на което се създават множество учебно-производствени предприятия за инвалиди със специални условия на труд [2; 22].

През 1958 г. влиза в сила „Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните”, който урежда мерките за превенция и видовете наказания за децата с асоциално поведение. Създават се институции за социализация и ресоциализация на деца в риск, чиито функции се определят от законодателя.

Предприетите в средата на седемдесетте години мерки от страна на традиционните и новосъздадените институции спрямо подрастващите правонарушители спомагат за ограничаване на детската престъпност през 1976 г. Криминалната статистика показва обаче, че в последващите две десетилетия тя непрекъснато расте, като нейният “апогей” е през 1993 г. [1].

Преходът към свободно пазарно стопанство и демократично управление на страната и свързаните с този процес трудности в осъществяването на икономическата реформа и провеждането на социална политика задълбочава противоречията в обществото. Преходният период активира съществуващите и довежда до появата на нови негативни процеси и явления, чието въздействие рефлектира непосредствено и върху правата, потребностите и интересите на децата, от една страна, и върху тяхното поведение, начин на живот, защита и самосъхранение, от друга. От началото на 90-те години започва да се утвърждава негативна тенденция в развитието на детството в България. Влошават се демографските характеристики. Значителна част от българските семейства заживяват под прага на

социалния минимум. Спадът в икономиката и разрушаването на селското стопанство водят до растеж на безработицата, която най-тежко се отразява върху младото трудоспособно население [11; 64 – 65].

В края на 80-те и началото на 90-те години на 20. век възниква една относително нова група за България, а именно децата на улицата. Като основна причина за това се посочва обедняването на населението, увеличаването на безработицата в национален мащаб и особено сред ниско квалифицираните слоеве на населението, липсата на адекватни механизми за социална защита. Резките социални и икономически промени на макрониво водят до дестабилизация на действащите до момента механизми за социална регулация, които все още не са заместени от нови. В символна и практическа криза се оказва действащият модел на семейна институция. Множество семейства са изправени пред трудности при отглеждането на децата си – както чисто финансови, така и на взаимоотношенията родители-деца. Съществуващата система на грижи за подрастващото поколение все още предлага почти изцяло институционална грижа, която не може да отговори на нуждите на децата, а и самата тя е засегната от (финансова) криза [8].

Като сериозен проблем през този исторически период може да се посочи увеличаващата се извънбрачна раждаемост и последващо безотговорно родителство. Все повече деца биват настанявани в специализирани институции или са принудени сами да осигуряват прехраната на своите семейства. Отчита се ръст в детската смъртност, както и в престъпленията, извършвани от и срещу деца. Някои родители създават, раждат и продават децата си на бездетни семейства (най-често в чужбина), за да си осигурят доход. Това е превърнато в бизнес и млади момичета биват принуждавани да забременяват или се издирват и убеждават бременните жени срещу „задоволителни“ суми да предоставят децата си за продан. Маловръстни са включени в различни доходоносни дейности, като например продажба и разпространение на наркотици, проституция, отвлечане и трафик на хора, кражби и др. Може да се уточни, че многобройните рискови фактори и стресови състояния, в които изпадат децата наред с ценностната дезориентация и деформация на родителите, а и на

обществото като цяло, дават негативно отражение върху поведението на подрастващите.

В периода на демокрацията всеки човек е изправен пред избор. Възниква въпросът: „дали да бъде свободен в своята отговорност, дали да бъде отговорен в своята свобода и как да постигна тази хармония?“ [12; 10]. В същото време способността на личността да се променя не може да се мисли без нейната способност да променя света. Способността да променя света, от своя страна, не може да се превърне в цел без способността на човека за самоконтрол [12; 17]. Поради това социалната педагогика съдейства, доколкото това е възможно с нейните средства и в рамките на присъщата ѝ сфера на влияние, за хармонизирането на индивида в неговото специфично пространство. Тя се стреми да допринесе за ситуиране на човека в природната му среда, за изграждане на позицията му в и към обществото, за ефективно взаимодействие на индивидуалния субект с материалния и духовния свят [12; 23 – 24].

Ако някога децата е трябвало да бъдат закриляни, то с времето тази нужда става все по-голяма и все по-важна. Предизвикателствата в новото общество са много по-изкусителни, по-атрактивни и по-желани от тях. Затова подрастващите имат нужда от инструмент за себезащита, който да бъде част от тяхното възпитание и да ги предпазва от посегателства независимо от средата. Най-доброто място тези знания да бъдат усвоени, е семейната среда. Родителите са хората с най-голямо влияние върху детето и те имат предимството не само да повторят казаните съвети, но и да ги въведат в практиката [10; 16 – 17].

Може да се каже, че главен фактор през този период, който се оказва не особено благоприятен за отглеждането и възпитанието на децата в България, е социалната криза, която обхваща всички сфери на обществото. Програмите за работа с деца се оказват остарели и неефективни. Новите пък не са адаптирани към нашата реалност. Училището се стреми да „изхвърли“ старите норми, но не успява да ги замени с нови, „модерни“ модели. То запазва образователната си функция и отстъпва възпитателните задачи на семейството, което също се оказва неподготвено да отговори на това сериозно предизви-

кателство. Институциите за социализация и ресоциализация в първите години на прехода към пазарна икономика и демократично устройство на обществото запазват дълбоко консервативната си същност. Специалистите, работещи в тях, не се стремят да променят, а да възпроизвеждат социално статукво, поради което понасят ударите не само на вълните на икономическата криза, но и на редица прибързани и неадекватни опити за промяна. Нарушават се връзките между институциите за превенция и борба с детското асоциално поведение. Разрушават се вече изградени структури на работа, но на тяхно място не се създават нови. Хаотичните и неясни предложения влошават и затрудняват както обществения живот, така и социалнопедагогическата работа с децата и със семействата им, като нараства броят на децата с асоциално поведение, но и броят на престъпленията срещу деца в този период стремглаво се увеличава.

Всичко това налага преразглеждане и промени в нормативната уредба, както и предлагане на нови модели за социалнопедагогическа работа с детето, но и с неговите родители и реализирането им в практиката. По-късно това са условия и на Европейския съюз с цел подобряване на живота в страната ни.

В резултат на научното изследване се достига до следните изводи:

- Отчита се, че от края на деветнадесети век до днес различните социалнопедагогически теории акцентират върху необходимостта от промени, предпоставка за които е настъпилата промяна на потребностите на отделната личност, но и на обществото като цяло. Налага се преосмислянето на функциите на институции, които имат за задача да развиват социално съзнание у децата и да ги предпазват от извършването на асоциални прояви.

- Доказва се, че в различните исторически периоди се създава разнообразие от социалнопедагогически дейности, насочени към превенцията и преодоляването на асоциалното детско поведение.

- Установява се, че децата в различните периоди на своето развитие се нуждаят от постоянна подкрепа, грижи, закрила от страна на възрастните и на държавата, а социалната работа като целенасочена и организирана дейност се ангажира да съдейства за това.

ЛИТЕРАТУРА

1. Годишен доклад на ЦКБППМН, 2004 г.
2. *Дерижан, И.* Технология на социалната работа с деца. Благоевград, 2001.
3. *Димитрова, Н.* Превенция на противообществените прояви на малолетни и непълнолетни в България – историческа справка. – Обществено възпитание, 2008, № 3.
4. *Иванова, Т.* Социалната педагогика в България в края на XIX век и първата половина на XX век. Бургас, 2007.
5. *Колев, Й., Н. Кръстева.* История на социалната педагогика. Благоевград, 2008.
6. *Кузманова-Карталова, Р.* Детският труд. Проблеми, интервенции, иновации (Социално-педагогически анализ). В. Търново, Фабер. 2005.
7. *Люлюшев, М., Е. Сачкова, Н. Филипова.* История на педагогиката и българското образование. София, 1998.
8. Национална стратегия за защита правата на децата на улицата за периода 2003 – 2005 г.
9. *Николаева, С.* „Социалната педагогика” – понятийни употреби и смислови граници. – Педагогика, 2005, № 11.
10. *Панделшева, Л.* Сигурност за децата в несигурния свят. София, 2004.
11. *Петров, Г.* Детската престъпност. София, 1998.
12. *Русева, М.* Социалната педагогика пред екзистенциален проблем. В. Търново, 1999.
13. *Чавдарова, Алб.* История на социалната работа. София, 2007.

ИСТОРИЧЕСКИ ПРОФИЛ НА СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ ГРИЖИ ЗА ДЕЦА С АСОЦИАЛНО ПОВЕДЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ

МАГДАЛЕНА ИЛЕВА

Резюме

Децата се нуждаят от грижи, подкрепа и закрила. Критичните политически и социални ситуации в България през различните исторически периоди лесно ги поставят в ситуация на риск. Навременната специализирана

и адекватна намеса съдейства за хармоничното развитие на детската личност и за осигуряването на един по-добър обществен живот.

Ключови думи: социална педагогика; асоциално поведение.

HISTORICAL PROFILE OF
SOCIAL-PEDAGOGUE CARE FOR CHILDREN
WITH ANTISOCIAL BEHAVIOUR IN BULGARIA

MAGDALENA ILEVA

Summary

Children need care, support and protection.

The critical political and social circumstances in Bulgaria during the different historical periods put them into risk situation. Timely specialized and adequate intervention contributes to the harmonical development of the child personality and to providing for a better social life.

Keywords: social pedagogy; antisocial behaviour.